

De verleiding van de lezer

Wetenschapscommunicatie over pikante oudere Nederlandse letterkunde

Feike Dietz & Laurens Ham

IN 53 (3): 213–227

DOI: 10.5117/IN2015.3.DIET

Keywords: Science communication, Studies on scandalous and shocking episodes in Dutch literary history, Representation of literary history, Valorisation, Popularisation

1 Inleiding

In 2014 konden niet-professionele lezers met een interesse in Nederlandse letterkunde veel prikkelend materiaal onder ogen krijgen. Ze hoorden Herman Pleij in *De wereld draait door* Anna Bijns' tekst over bejaardenseks rappen; ze zagen de naaktselves van Heleen van Royen in het Letterkundig Museum en de condooms van Arnon Grunberg bij de Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam; ze konden kiezen uit publieksstudies en bloemlezingen als *Schokkende boeken! Vieze liedjes uit de 17^e en 18^e eeuw* en *Onnoemelijke dingen*. Wanneer ze op *Nieuw Letterkundig Magazijn* geabonneerd waren, kregen ze ook nog een themanummer over seks in biografieën in de bus.¹

Letterkundige neerlandici deden in 2014 veel moeite om een breed publiek te laten zien hoe 'schokkend' en pikant Nederlandse literatuur kan zijn, zoveel is duidelijk. En dat is geen nieuw fenomeen. Alleen al in de afgelopen jaren verschenen er gestaag publieksboeken waarin de aanstootgevende kant van de (historische) Nederlandse letterkunde werd belicht: denk aan *Venus in minirok* (Calis 2010, over seks in de literatuur na 1945), *Strijd!* (Fagel, Francken & Honings 2012, over polemieken en conflict), *Pornografie in de Nederlandse literatuur* (Van Driel & Honings 2012) en *Ellendige levens* (Honings & Praamstra 2013, over de dynamische levens van Nederlandse negentiende-eeuwse schrijvers).

Deze zeer diverse evenementen en publicaties beschouwen we in deze

opiniebijdrage als exponenten van wat *science communication* wordt genoemd: ‘the wide range of practices in making scientific information accessible to general, non-expert audiences’ (Bucchi & Trench 2014, p. 3). In deze bijdrage bespreken wij enkele recente publieksgerichte studies over de pikante oudere letterkunde tot en met de negentiende eeuw in Nederland in samenhang. Welke wetenschapscommunicatieve uitgangspunten zien we terug in deze publicaties, en zijn deze uitgangspunten bruikbaar om ons vakgebied breed op de kaart te zetten? We beperken ons hier tot de neerlandistiek in Nederland, binnen haar Nederlandse politieke en maatschappelijke context. Daarbij laten we zowel andere media buiten beschouwing (zoals televisieoptredens, apps en weblogs), als publieksprojecten rond *actuele* literatuur (zoals de tentoonstellingen rond Grunberg en Van Royen).

Internationaal bestaat – met name in de natuurwetenschappelijke hoek – een levendig veld dat reflecteert op praktijken van *science communication*, met als doel de publieke communicatieprocessen zowel te begrijpen als te verbeteren. Letterkundige neerlandici discussiëren momenteel niet expliciet over die kwestie, terwijl zij zich op dit moment meer dan ooit voor de uitdaging gesteld zien om een breed publiek te bereiken en te overtuigen van hun functie. Voor de Nederlandse situatie geldt dat de afgelopen jaren valorisatie een belangrijker deel van het wetenschappelijke werk is gaan uitmaken: valorisatieplannen worden in NWO-onderzoeksaanvragen al zwaar meegewogen. De *Wetenschapsvisie 2025* die het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap eind 2014 verspreidde, benadrukt het belang van een grotere betrokkenheid tussen de burgers – het rapport noemt ze ‘stakeholders’ – en de wetenschappelijke wereld. Via allerlei communicatieve wegen – ‘sociale media, televisiecolleges, wetenschapsmusea, debatten, tentoonstellingen, MOOC’s of wetenschapswinkels’ – moeten burgers tot een ‘realistisch beeld’ van de wetenschap worden gebracht. Zulke communicatie bevordert, aldus het rapport, ‘begrip van het wetenschappelijk proces. Jong en oud raken geïnformeerd en enthousiast voor wetenschap en technologie’ (Ministerie van Cultuur en Onderwijs 2014, p. 45). Het rapport was de aanzet tot het maken van een Nationale Wetenschapsagenda, waaraan naast Nederlandse wetenschappers ook ‘ondernemers, maatschappelijke organisaties, betrokken burgers en de overheid’ konden bijdragen (Ministerie van Cultuur en Onderwijs 2014, p. 25). De stem van de burger wordt dus steeds doorslaggevender en wetenschapscommunicatie steeds zichtbaarder – en dat geeft alle aanleiding tot een debat over de manier waarop we ons vakgebied (kunnen) uitdragen. Voor letterkundige neerlandici is dat een uiterst complexe

vraag, omdat een legitimering als ‘de historische letterkunde laat zien dat het verleden complexer is dan we dachten’ niet zomaar wordt geaccepteerd door het grotere publiek. En we kunnen nu eenmaal niet claimen dat ons onderzoek epidemieën verhelpt of bijdraagt aan een duurzame economie.

Het valt ons op dat in deze tijd waarin het publiek een steeds machtiger stem heeft in de wetenschap, letterkundige neerlandici regelmatig pikante thema’s inzetten om te communiceren over hun vakgebied. Wij wijzen hieronder een aantal patronen aan in enkele recente publieksstudies over deze thema’s, die we vervolgens confronteren met diachrone ontwikkelingen in ons vakgebied. Het is daarbij zeker niet ons doel om die ontwikkelingen te veroordelen. Als vakgenoten zijn we immers zelf deel van deze ontwikkelingen, wat een metapositie bijna onmogelijk maakt. Eerder willen we onze letterkundige collega’s uitdagen tot een levendig en kritisch debat over de vraag hoe we over ons vak communiceren en of de manier waarop we dat doen wel de beste is. Nu de Nederlandse wetenschapsagenda steeds sterker van onderaf wordt georganiseerd, wordt het almaar belangrijker dat er in de samenleving een besef bestaat van betekenisvolle vragen voor de wetenschapsbeoefening van de toekomst. De uitdaging is om een breed lezerspubliek in staat te stellen zulke vragen te opperen en te begrijpen.

2 Tendensen in pikante studies

In 2013 en 2014 verschenen verschillende letterkundige bundels met opvallend gelijkaardige titels: *Ellendige levens*, *Schokkende boeken!* en *Vieze liedjes* (de officiële titel vermeldt erbij: *uit de 17^e en 18^e eeuw*). Drie titels bestaande uit twee woorden, waarvan het eerste een prikkelend bijvoeglijk naamwoord is en het tweede een zelfstandig naamwoord in het meervoud; drie studies bovendien waarin het gaat over pikante of aanstootgevende thema’s als seks, censuur en criminaliteit. Dat betekent niet dat het hier om een echt ‘genre’ zou gaan: de boeken zijn afzonderlijk van elkaar ontstaan en het is niet mogelijk een sluitende definitie van dit type studies te geven. Om zo’n definitie is het ons dan ook niet te doen. Wat ons interesseert, zijn de technieken waarmee de historische letterkunde aan een publiek wordt overgebracht. Die technieken vertonen opvallende overeenkomsten – die veel verder gaan dan oppervlakkige naams- en themagelijkenissen.

Hoewel het beoogde publiek niet expliciet wordt aangeduid, doet de vorm(geving) van de boeken vermoeden dat de makers allemaal een breed

publiek op het oog hadden. De lengte van de stukken is namelijk in veel van de studies bescheiden, waardoor de teksten eenvoudig en snel te lezen zijn; er is weinig (cultuur)historisch of literatuurwetenschappelijk jargon te vinden; de theoretische en methodologische inbedding is over het algemeen beperkt; en hoewel al deze boeken voetnoten of verwijzingen gebruiken, is het aantal daarvan vaak klein. Ook sommige kaften lijken de aandacht van een niet-professionele lezer te willen trekken. De *catchy* titel (inclusief uitroepteken) van *Schokkende boeken!* wordt gecombineerd met een omslag waarop een boekverbranding getekend staat en uitroepen van afschuw te vinden zijn: ‘obsceen en afschuwelijk’ Op het omslag van *Vieze liedjes* kijkt de lezer mee met een glurende man die de rok van een vrouw opschort en ziet dat zij er niets onder aan heeft.

Dit alles neemt niet weg dat de boeken het doelpubliek méér willen bieden dan een verzameling leesbare artikelen over de oudere letterkunde. Een belangrijke overeenkomst tussen de studies is dat ze literatuur- en cultuurhistorische ambities hebben. De inleiding van *Schokkende boeken!*, geschreven door Rick Honings en Lotte Jensen, spreekt bijvoorbeeld van:

een overzicht van schokkende boeken uit de Nederlandse literatuur van de middeleeuwen tot nu. Er komt een scala aan werken aan bod, *die in hun tijd als schokkend werden ervaren*, en dat soms nog altijd zijn [cursivering FD & LH] (Honings, Jensen & Van Marion 2014, p. 10).

Een doelstelling van het boek is blijkbaar om literaire normen en waarden van de vroegste letterkunde tot vandaag te onderzoeken, aangezien alle besproken boeken in hun eigen tijd als schokkend zouden zijn ervaren. ‘Volledigheid is daarbij niet nagestreefd,’ aldus Honings en Jensen. Die uitspraak is uiteraard een uiting van bescheidenheid, maar suggereert ook dat er wel zoiets als volledigheid denkbaar was geweest. Dat komt mede omdat de inleiders menen dat ‘het wezenskenmerk van een schokkend boek’ nauwkeurig bepaald kan worden:

[H]et gaat om een werk dat bepaalde grenzen overschrijdt. Dat kunnen morele, juridische of esthetische grenzen zijn, *die in een bepaalde samenleving courant zijn*. Een werk kan bijvoorbeeld als onzedelijk, godslasterlijk of staatsgevaarlijk worden ervaren of een extreme ideologie propageren. Het overschrijdt dan bepaalde morele of juridische grenzen. Daarnaast kunnen ook esthetische grenzen overschreden worden, bijvoorbeeld doordat een auteur afwijkt van genreconventies of met de vorm experimenteert [cursivering FD & LH] (Honings et al. 2014, p. 10).

Schokkende boeken! presenteert zich op deze manier als een cultuurgeschiedenis waarin aan de hand van reacties op boeken de verschuivende morele grenzen van de Nederlandse literatuur worden gedocumenteerd. De inleiding wekt de indruk dat de studie wil vertellen hoe de westerse literatuur zich tussen 1700 en 2000 marginaliseerde door zich steeds verder aan het publiek te onttrekken. William Marx' *L'adieu à la littérature* (2005) wordt in de inleiding gebruikt om uit te leggen dat de literatuur in de late twintigste en eenentwintigste eeuw niet of veel minder in staat zou zijn te choqueren, omdat ze haar maatschappelijke functie zou hebben verzaakt (Honings et al. 2014, p. 16). Dat Marx' diachrone argument in de inleiding wordt geparafraseerd, suggereert dat ook *Schokkende boeken!* zo'n cultuurhistorisch narratief over norm(doorbreking) vertelt, via de analyse van contemporaine reacties op en debatten rondom boeken.

Terwijl *Schokkende boeken!* dus primair van cultuurhistorisch belang wil zijn, zet *Ellendige levens* zich eerder in de markt als een studie van literatuurhistorische waarde. Het boek presenteert zich expliciet als een aanvulling op *Alles is taal geworden*, het deel over de negentiende eeuw van de *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur*. Het laatstgenoemde boek van Willem van den Berg en Piet Couttenier zou weinig aandacht hebben gehad voor de biografie van de besproken auteurs en *Ellendige levens* probeert dat te ondervangen door middel van 27 portretten van prominente negentiende-eeuwse auteurs (Honings & Praamstra 2013, pp. 11-12). Maar in de inleiding speelt tegelijkertijd een andere doelstelling mee, die we ook in de andere besproken studies herkennen en die we dus als een volgende overeenkomst van dit type studies zouden willen benoemen: een clichématige visie op de oudere letterkunde moet worden bijgesteld. In *Ellendige levens* gaat het dan vooral om de reputatie van de negentiende eeuw als saai en burgerlijk: 'Dit boek corrigeert [...] het beeld van de negentiende-eeuwse auteur als een brave burger die in zijn vrije tijd zoetsappige verhaaltjes schreef' (Honings & Praamstra 2013, p. 12). Waar de eerste doelstelling – literatuur- en cultuurhistorische verhalen vertellen – ook de vakgenoot ten goede zou kunnen komen, is het duidelijk dat de tweede, revisionistische doelstelling vooral op de niet-ingevoerde lezer gericht is. Iedere vakgenoot weet immers dat het beeld van een saaie negentiende eeuw erg overtrokken is.

Toch worden in *Vieze liedjes* beide doelstellingen met elkaar verknoot: het boek wordt als belangwekkend gepresenteerd omdat het een saaie, vastgeroeste visie op de zeventiende en achttiende eeuw zou bijstellen. De auteur, Annemieke Houben, doet dit door middel van een geannoteerde en herspelde bloemlezing van schunnige liedjes uit de

vroegmoderne Nederlanden. Volgens haar is dit materiaal in eerder wetenschappelijk werk 'vrijwel niet aan bod' gekomen:

De inmiddels zeldzame oude liedboeken gaan niet meer mee naar het strand of de kroeg, maar liggen veilig opgeborgen in bibliotheken en archieven. Daar werden ze lange tijd min of meer genegeerd door onderzoekers en (literatuur)-historici. De vluchtigheid van hun onderwerpen, de anonimiteit van veel van hun – niet altijd even begaafde – makers en hun scrabreuze toonzetting hebben tienduizenden liedjes eeuwenlang een slapend en onopgemerkt bestaan bezorgd. En nu mogen wij ze wakker kussen (Houben 2014, p. 15).

Het pornografisch materiaal uit de vroegmoderne Nederlanden is minder slecht onderzocht dan de inleiding doet vermoeden: zo deed Inger Leemans (2002) eerder uitvoerig onderzoek naar pornografie in de vroegmoderne cultuur. Helaas geeft Houbens inleiding weinig inzicht in de bestaande onderzoekstraditie naar dit onderwerp. Daarmee zijn we een nieuwe overeenkomst tussen deze boeken op het spoor: ze hebben weinig oorspronkelijke wetenschappelijke inzichten te bieden, maar zetten eerder beknopt bestaande inzichten op een rij – steeds met als gezegd een bescheiden wetenschappelijke onderbouwing.

Hier ontstaat een probleem. Wanneer een publieksstudie aan de ene kant weinig oorspronkelijk onderzoek bevat, maar aan de andere kant ook slechts een beperkt theoretisch kader kent en een bescheiden literatuurlijst, is een niet-gespecialiseerd publiek niet in de gelegenheid om te weten te komen waarop de artikelen die ze lezen nu precies zijn gestoeld. Houbens 'onwetende' publiek had er uiteraard recht op gehad te weten dat er met Leemans' werk al een uitstekende en uitvoerige studie over vroegmoderne pornografie beschikbaar is. De lezers van *Ellendige levens* krijgen wel per auteursbiografie een (zeer) beknopte lijst met beschikbare studies over de besproken figuur, maar hoe deze studies zich tot elkaar verhouden en welke informatie waaruit afkomstig is, is niet goed uit te maken.

In de besproken boeken gaat de beperkte theoretisering en onderbouwing soms wel gepaard met stevige conclusies, waar niet altijd voldoende bewijsgrond voor is – een laatste punt van overeenkomst. Zo heeft Joost van Driel, de auteur van het openingsstuk van *Schokkende boeken!*, te maken met een Middelnederlandse tekst waarover de receptiegegevens nihil zijn: *Van den vos Reynaerde*. De doelstelling van *Schokkende boeken!* – het schetsen van een cultuurgeschiedenis van wat er in een bepaalde periode wel en niet mocht binnen de literatuur – komt zo onder druk te staan. Toch stelt Van Driel dat dit epos in de middeleeuwen 'niet

onomstreden' was; het is onduidelijk waarop hij die uitspraak baseert (Van Driel in Honings, Jensen & Van Marion 2014, p. 21). In het vervolg schrijft hij dan ook vooral over wat er controversieel *had kunnen zijn* aan het boek: 'Welke eigenschappen van *Van den vos Reynaerde* zouden de verontrusting en verontwaardiging van tijdgenoten opgewekt kunnen hebben?' en 'Somige middeleeuwen zouden zich er zeker ongemakkelijk bij hebben kunnen voelen' (Van Driel in Honings et al. 2014, p. 24, 28). Enige onderbouwing geeft Van Driel wel bij dit oordeel, zoals dat homoseksualiteit – een thema waarop in *Reynaert* een aantal keer wordt gealludeerd – met de doodstraf kon worden bestraft (Van Driel in Honings et al. 2014, p. 28). De cruciale vraag of *teksten* over homoseksualiteit ook strafbaar waren, wordt door Van Driel niet gesteld. Ook een stuk over '*Lidewyde, Een Liefde* en de doorbraak van de pornografie', geschreven door Rick Honings voor *Pornografie in de Nederlandse literatuur*, bevat grotere claims dan op grond van de beschikbare bronnen aannemelijk lijkt. Het artikel stelt dat Lodewijk van Deyssel met *Een liefde* 'een definitieve doorbraak' in de Nederlandse pornografie zou hebben bewerkstelligd (Honings in Van Driel & Honings 2012, p. 73). Dat is wel erg veel eer voor een roman waarvan aanvankelijk slechts enkele honderden exemplaren werden verkocht en die bij een eidelijke herdruk door Van Deyssel zelf van alle onwelvoeglijke passages werd gekuist (Prick in Van Deyssel 1976, pp. 18-20).

We zien zo een aantal aan elkaar gerelateerde tendensen terug in de recente studies over pikante literatuur. De studies bevatten ambitieuze doelstellingen, zoals het aanvullen van canonieke literatuurgeschiedenissen of het schetsen van een onvermoede kant van de (oudere) letterkunde. Bij nader inzien blijken deze doelstellingen weinig bij te dragen aan het vakinterne debat, maar vooral ideeën te nuanceren die bij een verondersteld niet-ingevoerd publiek zouden bestaan. Dat publiek krijgt vervolgens een weinig geproblematiseerd beeld van de literatuurgeschiedenis voorgeschoteld, waarin het wetenschappelijke debat nauwelijks zichtbaar wordt gemaakt, maar waarin wel stevige claims kunnen staan.

3 Van overdracht naar dialoog

Welke (impliciete) wetenschapscommunicatieve visie ligt nu ten grondslag aan bovenstaande aanpak? De studies lijken opgezet volgens het zogenoemde *deficit*-model, een term die wordt gebruikt om een bepaald type communicatie van de natuurwetenschappen te karakteriseren. Dit model veronderstelt een publiek dat kampt met een 'gebrek' aan juiste en actuele

kennis over wat de natuurwetenschappen behelzen. Aan de wetenschapper is daarom de taak om inzichten uit te leggen op zo'n manier dat onjuistheden en vooroordelen bij niet-vakgenoten de wereld uit worden geholpen. De genoemde letterkundige studies hanteren ook deze aanpak: ze vertrekken mede vanuit een verondersteld clichébeeld dat bij de niet-ingevoerde lezer zou bestaan en proberen dat beeld bij te stellen. De aanname lijkt daarbij te zijn dat een niet-gespecialiseerd publiek niet alleen weinig kennis heeft, maar ook weinig behoefte aan nuance en precisie.

Het *deficit*-model is sinds de jaren 1990 sterk onder druk komen te staan in het veld van de wetenschapscommunicatie: het idee dat een consumerend publiek stapsgewijs onderwezen moest worden door experts met een hoger kennisniveau werd als bevoogdend ervaren. Daarom wordt het *deficit*-model tegenwoordig steeds vaker ingeruild voor een *dialogue*-model, dat niet-professionele lezers beschouwt als volwaardige en actieve gesprekspartners, die over de vaardigheid moeten beschikken om wetenschappelijke kennis te kunnen begrijpen, interpreteren en wegen. Daardoor verschuift in de wetenschapscommunicatie het accent van de rechtstreekse overdracht van wetenschappelijke inzichten naar een training in het omgaan met en duiden van kennis (Bucchi & Trench 2014, p. 4).

In het maatschappelijke debat dat in Nederland naar aanleiding van de *Wetenschapsvisie 2025* is ontstaan, is door verschillende wetenschappers gepleit voor zo'n *dialogue*-model. Trudy Dehue, hoogleraar wetenschapsonderzoek aan de Rijksuniversiteit Groningen, meende op 27 december 2014 in een column in *NRC Handelsblad* dat burgers niet in een passieve bewonderende (of verguizende) positie tegenover de wetenschap zouden moeten worden geplaatst, maar in een actieve, waarbij ze 'serieus [kunnen] meekijken' (Dehue 2014). Anne Dijkstra, universitair docent Wetenschapscommunicatie, schreef op een door de KNAW gestarte website dat informeren en populariseren voor geslaagde wetenschapscommunicatie niet genoeg is: 'Ook het aangaan van de dialoog, het stimuleren van kritisch debat en het betrekken van burgers bij wetenschappelijke ontwikkelingen in een vroeg stadium hoort [sic] daarbij' (Dijkstra 2014).

Het *dialogue*-model is ontwikkeld voor de natuurwetenschappen en wordt veelal ingezet om een publiek te betrekken in kennisprocessen die voor het dagelijks leven van belang zijn. Het grote publiek moet bijvoorbeeld verantwoord kunnen omgaan met geneesmiddelen en een realistisch beeld hebben van technologische ontwikkelingen. In zekere zin is geesteswetenschappelijke kennis minder urgent – of in ieder geval gaat het bij ons minder vaak om kennis die direct maatschappelijk ingezet kan worden of economisch gewin oplevert. Maar dat ontslaat ons niet van de verplichting

om na te denken over de manier van communiceren met ons publiek. Er is een situatie ontstaan waarin we als geesteswetenschappers wel heel actief valoriseren – een artikel uit 2010 toonde aan dat geesteswetenschappers in dertien landen over de hele wereld van alle wetenschapsgebieden het meest met *public communication* bezig waren (Bently & Kyvik 2010) – maar weinig expertise hebben over hoe die valorisatie eruit zou moeten zien. Als we kritisch burgerschap willen stimuleren, zoals dat in Nederland wordt voorgestaan door onder meer de wetenschapskritische Rethink-bewegingen en intellectuelen als Bas Heijne, biedt het *dialogue*-model volgens ons bij uitstek kansen. Dialogische letterkundige wetenschapscommunicatie zou lezers in staat kunnen stellen kritisch op overgedragen inzichten te reflecteren. Het publiek kan inzien dat het verleden niet onproblematisch toegankelijk is, maar gemedieerd tot ons komt (onder meer via soms complexe teksten); tegelijk zal het publiek kunnen ervaren dat literatuur het verleden niet alleen representeert, maar ook mede vormgeeft en heeft vormgegeven. Al lezend zou het publiek ervan overtuigd moeten raken dat de studie van de oudere letterkunde van belang is als we de historische werkelijkheid en de wereld van vandaag willen begrijpen.

4 De vakgeschiedenis: pikante teksten als historische actoren

De ambities zijn helder. Maar de vraag is wel: hoe ziet dit soort rijke dialogische wetenschapscommunicatie eruit, en vanuit welke bronnen zou zij moeten vertrekken? Juist pikante teksten lijken ons bruikbaar om bovenstaande ambities te verwezenlijken. Deze teksten zijn immers bij uitstek in staat om een hedendaags publiek te laten ervaren hoe literatuur in het verleden functioneerde, hoe ze dat verleden vormde en hoe ze uiting gaf aan historische normen en waarden. We vinden dat de recente studies over pikante thema's, die we in paragraaf 2 bespraken, weinig van dit rijke potentieel gebruikmaken: die tonen vooral *dat* een tekst schokkend was of *dat* het verleden minder saai was dan men wellicht denkt. Maar als we een uitstapje maken naar de vakgeschiedenis, zien we dat het onderzoek naar pikante thema's en pikante boeken ooit juist begonnen was om het functioneren van literatuur beter zichtbaar te maken.

Dat onderzoek is eind jaren zeventig van de vorige eeuw op de kaart gezet door mensen als Herman Pleij, André Hanou en Marita Mathijssen: neem Pleij's onderzoek naar de volkscultuur van de late middeleeuwen, Hanou's pionierswerk over schandaalschrijvers van de achttiende eeuw

en zijn rol bij de oprichting van de *Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman* in 1977 (dat zich juist op schandaalliteratuur zou gaan richten, zie Bostoen 1987), en Mathijsens belang voor de oprichting van *De negentiende eeuw* (in 1976) en haar onderzoek naar onder meer prostitutie en masturbatie in de negentiende eeuw, in studies als *De gemaskerde eeuw* (2002). Interessant is dat zij allen een lans braken voor de bestudering van schunnige teksten als uitingen van maatschappelijke processen. Pleij beoogde in *Het gilde van de Blauwe Schuit* (1979), een studie met bijbehorende teksteditie, dat middeleeuwse teksten een maatschappelijke functie bekleedden en dat we die ‘functie die een middelnederlandse tekst in een veranderende wereld gehad heeft’ moeten bestuderen om een historische werkelijkheid te kunnen begrijpen (Van Oestvoren 1979, p. 8):

Wanneer je nu een middelnederlandse tekst neemt, moet dat betekenen dat je je gaat verdiepen in de historische situatie waarin die tekst thuis hoort. En je kunt dan proberen om vast te stellen welke bijdrage die tekst heeft geleverd aan de ideënwelt, die een bepaald gezicht heeft gegeven aan de tijd waarin die tekst beleefd werd. Omgekeerd kun je die tijd ook leren kennen door de interpretatie die zo'n tekst daaraan geeft [...]. Het is een wisselwerking, waarbij een tekst opvattingen over een wereld weerspiegelt die hij tegelijk helpt ontwikkelen of tegenhouden (Van Oestvoren 1979, p. 8).

Pleij's aandacht ging daarbij niet zozeer uit naar esthetische toppers ('het bekende rijtje [...] zoals de *Beatrijs*, *Karel ende Elegast*, *Reynaert* en de *Elckerlijc*'), maar juist naar platvloerse teksten die volksfeesten opleukten, 'vol kinderachtige grappen over sex en stront'. Dat soort teksten was immers bij uitstek 'zeer maatschappijgericht', aldus Pleij, en moet bij een 'breed burgerlijk publiek' een functie hebben gehad 'bij de opbouw, begeleiding en regulering van een nieuwe vorm van samenleven die zich in de loop van de middeleeuwen ontwikkelde onder de burgerij in de steden' (Van Oestvoren 1979, p. 9).

Hanou benadrukte in een vroeg artikel over het werk van Nicolaas Hoefnagel, zijn afstudeeronderwerp, dat dit soort 'schandaaljournalistiek' ons helpt om 'inzicht te verkrijgen in het [...] bloeiende verschijnsel van de broodschrijver'. Letterkundigen moeten volgens Hanou teksten confronteren met vragen over publiek en receptie, om zo grip te krijgen op 'het méérkleurig patroon van aanbod en ontvangst van 18e-eeuwse teksten' (Hanou 1972-1973, p. 64). Hanou bleef met zijn woorden dicht bij de tekstuele cultuur dan cultuurhistoricus Pleij, maar expliciteerde eveneens het idee dat we via een onderzoek naar de context van pikante teksten een

beter inzicht zouden krijgen in het functioneren van de literaire cultuur in het verleden.

Dat Pleij, Hanou en Mathijsen ongeveer gelijktijdig met deze thema's aan de slag gingen, had te maken met historische én institutionele ontwikkelingen. Verschillende ideologische verschuivingen vanaf de late jaren zestig – Provo, de seksuele revolutie, het feminisme – lieten hun sporen in de beoefening van de geesteswetenschappen na. Daarnaast creëerden ontwikkelingen in het academische klimaat ruimte voor nieuw, aanstormend academisch talent: de studentenaantallen bij de opleidingen Nederlands groeiden explosief, waardoor vakgroepen in rap tempo uitbreidden met nieuwe jonge docenten en onderzoekers, die zich in toenemende mate konden specialiseren. De historische letterkunde profileerde zich met wat we later wel het 'functionalistische (of cultuurhistorische) paradigma' zijn gaan noemen. Letterkundigen als Marijke Spies, Frits van Oostrom, Riet Schenkeveld, Eddy Grootes en vele anderen stonden aan de basis van een zeer diverse onderzoekstraditie rondom het maatschappelijk functioneren van literatuur, die tot op de dag van vandaag doorwerkt in een literatuurhistorisch project als *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur* (zie bijvoorbeeld De Geest 1997; Porteman en Smits-Veldt 2008, p. 18). Het functionalisme vormde een belangrijke stimulans voor de bestudering van niet-canonieke literatuur, waaronder teksten over pikante onderwerpen. De onderliggende overtuiging was dat dat soort teksten bij uitstek middenin het maatschappelijke leven had gestaan en ons daardoor bijzonder goed kon tonen wat de impact van literatuur in het verleden moet zijn geweest.

Het cultuurhistorisch onderzoek naar pikante letteren legde vanaf de jaren zeventig de basis voor historisch én modern onderzoek naar onder meer gender, homo- en heteroseksualiteit en criminaliteit. Vanaf de jaren zeventig en tachtig ontwikkelden zich gespecialiseerde fondsen van feministische uitgeverijen als Sara, terwijl uitgeverij Vantilt zich vanaf de late jaren negentig ontpopte als dé uitgever van studies naar en uitgaven van omstreden verlichtingsteksten. Satirische teksten van Gerrit Paape kregen daar een nieuw podium (bijvoorbeeld Paape 1998), *Het woord is aan de onderkant* (Leemans 2002) haalde pornografische romans onder het stof vandaan, *Stokebrand Janus* (Van Wissing 2003) belichtte de laat-achttiende-eeuwse schandaaljournalistiek, en *De andere achttiende eeuw* presenteerde 'prulpoëten, pulpjournalisten en pornografen' (Van Heertum, Jongenelen & Van Lamoen 2006, p. 8). De herijking van het negentiende-eeuw-beeld had onder meer een rijtje studies rond seksualiteit tot gevolg, waaronder Mathijsens al genoemde *De gemaskerde eeuw* (Querido) en *Het*

intieme burgerleven (Bert Bakker, 2005), waarin Pieter Stokvis aandacht besteedde aan het seksuele leven van negentiende-eeuwers.

De recente studies over pikante thema's doen vermoeden dat er iets is veranderd – of op z'n minst aan het veranderen is: de oorspronkelijke vragen verdwijnen naar de achtergrond, waardoor recente bundels de lezer weinig in staat stellen inzichten te wegen en een rijk beeld op te doen van het functioneren van literatuur in het verleden. Moeten we dan eenvoudigweg terug naar de situatie van enkele decennia geleden?

5 In gesprek

Zo'n oproep om terug te keren naar het verleden zouden we zeker niet willen doen. Als jonge onderzoekers zijn we ons maar al te zeer bewust van de cruciale veranderingen die de letterkunde de afgelopen jaren heeft doorgemaakt. De publicatie van *Nederlandstalige*, op een groot publiek gerichte studies (bij vooraanstaande, maar toch commerciële Nederlandse uitgevers als Vantilt, Verloren en Amsterdam University Press) staat ernstig onder druk. De tijd dat Meulenhoff en De Arbeiderspers met regelmaat letterkundig werk uitgaven ligt alweer enige tijd achter ons, maar ook Vantilt geeft zichtbaar minder letterkundige studies uit. De ruimte die bijvoorbeeld Van Oostrom kreeg om bij een grote uitgever een belangwekkend oeuvre op te bouwen, lijkt er nauwelijks meer te zijn. Tegelijkertijd wordt onder geesteswetenschappers een toenemende druk gevoeld om onderzoeksresultaten te publiceren in specialistische, Engelstalige vaktijdschriften met hoge rankings, goede reviewprocedures en theoretisch jargon. Zo dreigt de scheiding tussen 'echte wetenschappelijke' publicaties en populariserende uitgaven steeds scherper te worden: er wordt steeds minder tijd genomen om voor een groter publiek een tegelijk grondige en toegankelijke studie te verzorgen.

Nee, we kunnen niet terug naar het verleden – en het is ook de vraag of het wel verstandig zou zijn. Een snel veranderend wetenschappelijk veld als dat van vandaag vraagt om nieuwe strategieën, en de kennis van en omgang met historische teksten bij het grote publiek is vandaag de dag anders dan enkele decennia geleden. Welke vorm moet onze wetenschapscommunicatie krijgen? Wij kunnen op die vraag geen kant-en-klaar antwoord presenteren – al was het maar omdat we ons in deze bijdrage hebben beperkt tot publieksgerichte bundels en niet keken naar wetenschapscommunicatie via andere media en kanalen (weblogs, tentoonstellingen, televisieprogramma's etc.). Het is cruciaal om ook de

wetenschapscommunicatieve uitgangspunten van andere publicatiekanalen te analyseren, en daarbij ook het bereik en de populariteit van verschillende publieksmedia te onderzoeken. Wij vragen ons bijvoorbeeld ernstig af of artikelenbundels een groot en breed publiek vinden – onze intuïtie zou zijn dat monografieën het beter doen. Om dit te kunnen staven, zouden we over meer verkoop- en uitleencijfers moeten beschikken. En hoeveel bezoekers hebben weblogs als Neder-L of Marita Mathijssens blog over de negentiende eeuw?² Hoe vaak worden apps als Vogala of Literaire Routes (Letterkundig Museum) en de e-books van DBNL gedownload? Wat zijn de kijkcijfers van de tv-series *De Gouden Eeuw* (2012-2013) en *De IJzeren Eeuw* (2015)?

In dat onderzoek moeten we zeker ook over de Nederlandse landsgrenzen heen kijken. Inspirerende voorbeelden van publiekscommunicatie liggen in bijvoorbeeld het Engelse taalgebied voor het oprapen. Neem twee auteurs als Robert Darnton en Stephen Greenblatt: zij hebben een baanbrekende wetenschappelijke rol gespeeld – de eerste in het verkennen van populaire literatuur en bohème in achttiende-eeuws Frankrijk, de tweede in het introduceren van het *New Historicism* – maar publiceren tegelijkertijd regelmatig lichtvoetige en toch inhoudelijke artikelen voor publiekstijdschriften als *The New Yorker*. Darnton bijvoorbeeld maakt niet alleen uitvoerige en diepgravende boekbesprekingen voor *The New York Review of Books*, maar plaatst in blogberichten moderne thema's ook in een historisch licht. Zo schreef hij op 9 januari 2015, twee dagen na de aanslag op de redactie van *Charlie Hebdo*, een blogbericht waarin hij het thema 'satire en geweld' in verband bracht met de achttiende-eeuwse context waarin hij zo goed thuis is. De wijze waarop deze wetenschappers diepgang en toegankelijkheid weten te combineren, kan ook voor Nederlandse geesteswetenschappers inspirerend zijn. Daarnaast valt er een hele wereld te ontdekken aan Engelstalige blogs: een snelle zoektocht op internet bracht al snel tientallen Shakespeare-blogs onder onze aandacht, die vaak expliciet hedendaagse thema's (zoals multimediale adaptaties) vanuit historische kennis proberen te benaderen.³ Vergelijkende internationale analyses kunnen ons helpen inzien of we mogelijkheden laten liggen in onze communicatie met het publiek.

Onze verkenningen en discussies moeten zich niet beperken tot aspecten die betrekking hebben op vormen en media: het debat zou ook en vooral moeten gaan over inhoud en uitgangspunten van onze publiekscommunicatie. Zijn de ambities die we in de derde paragraaf presenteerden – het verleden tegelijk 'verlevendigen' en 'problematiseren' door middel van historische teksten – realiseerbaar? Wat ons betreft is het tijd voor een goed gesprek – met onze vakgenoten én ons publiek.

Noten

1. Herman Pleij rapte bij *De wereld draait door* op 7 januari 2014, toen hij samen met Frits van Oostrom te gast was ter gelegenheid van de lancering van de app Vogala: <http://dewerelddraaitdoor.vara.nl/media/306866> (geraadpleegd op 5 augustus 2015). Heleen van Royens selfies waren te zien van 16 mei tot 6 september 2014 in de tentoonstelling *Selfmade*; Arnon Grunbergs condoom van 31 oktober 2014 tot 1 februari 2015 bij de UvA. De genoemde publicaties zijn: Honings, Jensen & Van Marion 2014, Houben 2014, Van Buul et al. 2014, Honings, Onel & Voskuil 2014.
2. Zie <http://nederl.blogspot.nl/> en <https://maritamathijssen.wordpress.com/>, laatst geraadpleegd op 5 augustus 2015.
3. Zie bijvoorbeeld: <http://stephengreenblatt.com/publications>; <http://www.nybooks.com/contributors/robert-darnton/>; <http://bloggingshakespeare.com/>, laatst geraadpleegd op 5 augustus 2015. Het blogbericht over *Charlie Hebdo*: <http://www.nybooks.com/blogs/nyrblog/2015/jan/09/charlie-hebdo-laughter-terror/> (geraadpleegd op 5 augustus 2015).

Bibliografie

- Bently, Peter & Svein Kyvik, 'Academic Staff and Public Communication. A Survey of Popular Science Publishing across 13 Countries'. *Public Understanding of Science* 20, (1) 2011, 48-63.
- Bostoën, Karel, 'Over de Stichting Jacob Campo Weyerman'. Anton Bossers e.a., *De satiricus Jacob Campo Weyerman, de luis in de pels van de Verlichting. Catalogus van de tentoonstelling ter gelegenheid van het 10-jarig bestaan van de Stichting Jacob Campo Weyerman in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage 16 januari-28 februari 1987*. Den Haag, 1987, 32-33. Online beschikbaar op <http://www.weyerman.nl/about/geschiedenis/>, laatst geraadpleegd op 5 augustus 2015.
- Bucchi, Massimiano & Brian Trench, 'Science Communication Research. Themes and Challenges'. Massimiano Bucchi & Brian Trench (Red.), *Routledge handbook of public communication of science and technology*. Abingdon/New York, 2014 (2008), 1-14.
- Buul, Anne van, Ben de Pater, Tom Sintobin & Hans Vandevoorde (Red.), *Onnoemelijke dingen. Over taboe en verbod in het fin de siècle*. Hilversum, 2014.
- Calis, Piet, *Venus in minirok. Seks in de literatuur na 1945*. Amsterdam, 2010.
- De Geest, Dirk, 'Knuvelde voorbij – voorbij Knuvelde?'. Harry Bekkering & Arie Jan Gelderblom (Red.), *Veelstemmig akkoord. Naar een nieuwe literatuurgeschiedenis*. Den Haag, 1997, 17-26.
- Dehue, Trudy, 'Wetenschap, duld die meekijkers'. *NRC Handelsblad*, 27 december 2014.
- Deysse, Lodewijk van, *Een liefde*. Den Haag, 1976 (1887).
- Dijkstra, Anne, [Reactie], van <https://podium.knaw.nl/thema/wetenschapscommunicatie/>, laatst geraadpleegd op 5 augustus 2015.
- Driel, Joost van & Rick Honings (Red.), *Pornografie in de Nederlandse literatuur*. Amsterdam, 2012.
- Fagel, Suzanne, Eep Francken & Rick Honings (Red.), *Strijd! Polemie en conflict in de Nederlandse letteren*. Leiden, 2012.
- Hanou, A.J., 'Een 18e-eeuws Broodschrijver: Nicolaas Francois Hoefnagel (1735-84)'. *Spektator* 2, 1972-1973, 62-81. Van http://www.dbnl.org/tekst/_speo1197201_01/_speo1197201_01_0009.php, laatst geraadpleegd op 5 augustus 2015.
- Heertum, Cis van, Ton Jongenelen & Frank van Lamoën (Red.), *De andere achttiende eeuw. Opstellen voor André Hanou*. Nijmegen, 2006.

- Honings, Rick, Lotte Jensen & Olga van Marion (Red.), *Schokkende boeken!* Hilversum, 2014.
- Honings, Rick & Olf Praamstra (Red.), *Ellendige levens. Nederlandse schrijvers in de negentiende eeuw*. Hilversum, 2013.
- Honings, Rick, Susanne Onel & Menno Voskuil (Red.), *Seks in de biografie*. Themanummer *Nieuw Letterkundig Magazijn* 32, (2) 2014.
- Houben, Annemieke, *Vieze liedjes uit de 17e en 18e eeuw*. Nijmegen, 2014.
- Leemans, Inger, *Het woord is aan de onderkant. Radicale ideeën in Nederlandse pornografische romans 1670-1700*. Nijmegen, 2002.
- Marx, William, *L'adieu à la littérature. Histoire d'une dévalorisation, XVIIIe-Xxe siècle*. Parijs, 2005.
- Mathijssen, Marita, *De gemaskerde eeuw*. Amsterdam, 2002.
- Ministerie van Cultuur en Onderwijs, *Wetenschapsvisie 2025. Keuzes voor de toekomst*. Den Haag, 2014.
- Oestvoren, Jacob van, *De blauwe schuit*. Herman Pleij (Red.). Muiderberg, 1979. Van <http://www.dbnl.org/titels/titel.php?id=oestooihpleoi>. Laatste geraadpleegd op 5 augustus 2015.
- Paape, Gerrit, *De Bataafsche Republiek, zo als zij behoort te zijn, en zo als zij weezen kan, of revolutionaire droom in 1798, wegens toekomstige gebeurtenissen tot 1998*. Nijmegen, 1998 (1798).
- Pleij, Herman, *Het gilde van de Blauwe Schuit. Literatuur, volksfeest en burgermoraal in de late middeleeuwen*. Amsterdam, 1979.
- Porteman, Karel & Mieke B. Smits-Veldt, *Een nieuw vaderland voor de muzen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1560-1700*. Amsterdam, 2008.
- Stokvis, Pieter, *Het intieme burgerleven. Huishouden, huwelijk en gezin in de lange negentiende eeuw*. Amsterdam, 2005.
- Wissing, Pieter van, *Stokebrand Janus 1787. Opkomst en ondergang van een achttiende-eeuws satirisch politiek-literair weekblad*. Nijmegen, 2003.

Over de auteurs

Feike Dietz is docent-onderzoeker bij de afdeling Vroegmoderne Nederlandse letterkunde van het departement Talen, Literatuur en Communicatie van de Universiteit Utrecht. Haar huidige onderzoek richt zich op de manier waarop vroegmoderne jeugdt teksten leergedrag en mediavaardigheden trainden bij jonge lezers. f.m.dietz@uu.nl

Laurens Ham is docent-onderzoeker bij de afdeling Moderne Nederlandse letterkunde van het departement Talen, Literatuur en Communicatie van de Universiteit Utrecht. Hij promoveerde in januari 2015 op *Door Prometheus geboeid. De autonomie van de moderne Nederlandse auteur* (Literatoren, 2015), over verbeelding en representatie van auteurschap in de negentiende en twintigste eeuw. l.j.ham@uu.nl

